

Egy somoskai hiedelemtörténet emléke az ezredfordulón

A moldvai Somoskán végzett néprajzi vizsgálat során a kutató váratlanul egy hiedelemtörténettel szembesült, mely egy több évtizednyi távolságban megtörtént falubeli eseményt foglalt össze. A három évvel később a történet rekonstrukciójára tett kísérlet számos módszertani kérdést vetett fel. A tanulmány választ keres arra a kérdésre, hogy a korábbi eseménynek az emlékezetben máig megmaradt mozaikjai miként rendeződnek a jelenben megszerkesztett történeté. Hogyan írható le az emlék felidéződésének a folyamata két személy együttes próbálkozásaként. Fontos mozzanata ugyanakkor a történet szerepének és ezzel párhuzamosan a megfogalmazásának a helyi társadalom viszonyulása a benne hangsúlyozott értékekhez, tehát az a magatartásmód, amely a közösség normaszegőit ellenében rajzolódik ki. A szerző végül röviden kitér a történetben szereplő hiedelemalakra és párhuzamaira.

Bevezetés

A nyomkeresés, a megismerés, mások megértésének a vágya készítetett arra, hogy saját otthonomat, szűkebb környezetemet egy időre elhagyva egy másik regionális, kulturális közegben próbáljak meg a már renDELETEKEZÉSEMRE ÁLLÓ mozaikokból valamiféle egészet formálni, a megfigyelhető viselkedések alapján tágabb összefüggéseket feltárni.

2000 októberében a moldvai Klézse községhez tartozó Somoskán inghírmézések néprajzi vizsgálata közben a beszélgetés során váratlanul egy régmúlt történet hangzott el, mintegy megemlítendő érdekességként, a kutatás mellékeseményeként. A háttértörténet azonban minduntalan előtérbe tolokodott a munka során, és egyre több részletet mutatott meg magából, egyre több kérdést fogalmazott meg bennem mint szemlélődő, vizsgálódó idegenben. Nemcsak a helyszínen, hanem a saját életvilágomba visszatérve is újabb és újabb kérdések gyűrűztek a történet körül, amelyekre a térbeli határok miatt már nem adódhattak válaszok.

A másik világgal, az idegennel, az ismeretlennel szembeni érdeklődést viszont nemigen lehet korlátok közé szorítani, kíváncsiságomat csupán időszakosan sikerült elhallgattatnom, kérdéseim újra és újra válaszokért kiabáltak. Ezeket a válaszokat keresve majdnem három év időbeli távolságából újra a térbeli határok átlépése, a terepen való részvétel mellett döntöttem. A terep azonban már volt nem ugyanaz, mint három évvel ezelőtt. Azok a feltételezett eredmények, amelyeket a jövőbeli beszédpartnerreimmel teremtett beszédshituációtól vártam, nagymértékben különböztek a terepen tapasztalt tényleges valóságtól. Előzetes elvárásrendszerem felépítésekor ugyanis figyelmen kívül hagytam a felejtés, az elmúlás lehetőségét, törvényszerű hatását.

2003 márciusára az idő lényegesen leszűkítette a látószögemet és lehetőségeimet. Ekkor már nem élt Máris Borbála, aki az egykori esemény szemtanújaként a történetet

forgalmazta a községben. A falubeliek tétován, bizonytalanul révedtek múltjukba, emlékeik, emlékezéseik nyomán benyomások, töredékek villantak fel, teremtődtek újjá a jelen értelmezésére. Múltba merülésük tehát már nem a kommunikatív emlékezet aktusa¹ volt, már nem spontán módon, nem önmaguk, nem a közösség számára szőtték egymásba az emlékfoszlányokat, hanem én, a kívülről jött idegen provokálta őket az emlékezésre, a még fellelhető töredékek összeillesztésére.

A szövegkörnyezetről

Kutatásom egy körülbelül öt évtizedes hiedelemtörténetnek a jelenlegi elbeszélések általi rekonstrukciójára irányul. A hiedelemtörténet értelmezésekor tudatosítom a gyűjtési szituáció korlátait, figyelembe veszem az időbeli távolság okozta gátakat, amelyek csupán az utólagos felidézés, a közvetettség s a felejtés szűrőjén keresztül láttathatják velem a múltbeli történetet. A hiedelemtörténetet tehát nem tekintem azonosnak magával az eseménnyel, annak csupán reprezentációjaként értékelem.

A történet első nyelvi szövegét az alábbi körülmények hívták életre: a beszélgetés helyszíne Somoska, a moldvai Klézse községhez tartozó falu, a 87 éves Máris Borbála lakása volt. Mindez 2000 októberében történt egy néprajzi kutatás keretében. A beszélgetés résztvevői Máris Borbála, a 37 éves szomszéd férfi, Bulai János, valamint Baróti Borbála és jómagam voltunk. Tájékozódásunkkor a faluban többen Márisnéhoz, a „vén bábához” küldtek, mondván, hogy ő tud nekünk majd régi dolgokról mesélni. Első nap a textíliáit mutatta meg, majd elmondta a Molnár Anna balladájának egy általunk addig nem ismert, rendkívül terjedelmes, motívumokban igen gazdag változatát. Érdeklődésünktől felbuzdulva visszahívott minket másnapra is, hogy még hasonló történeteket hallgathassunk. Másnap délelőtt ugyanakkor megismerkedtünk a szomszédban lakó Bulai Jánossal és családjával, aki azután ragaszkodott hozzá, hogy velünk jöjjön Márisnéhoz.

Nem örvendtünk a kíséretnek. Úgy éreztük, talán zavarni fogja az előző nap megkezdett társalgást, megakadályozza a minket érdeklő történetek felszínre kerülését, elmesélését vagy egyáltalán az elmesélés menetét. Csodálkozott is, hogy – ugyanbiza – ilyen fiatal városi lányokat miért érdekelnek a régmúlt idők történései, s miután Márisné mesélni kezdett, egy ideig minduntalan beleszólt, s magyarázta a számunra idegennek vélt szavakat, kifejezéseket. Miután jeleztük, hogy nincsen szükségünk magyarázatra, mindent értünk, a külső körülményekről megfeledkezve, gyermeki figyelemmel csüngött a mesén. Majd a múltra való összpontosítás hangulatában, az ő emlékei közül bukkant fel váratlanul egy történet („*Mondjak én is egy történetet!*”).

A felelevenített eseménytörténet mozzanatai a következők. Nagyjából ötven évvel ezelőtt Somoskán egy fiatal lánynak házasságon kívüli gyermeke született. A közösségi ítélettől tartó apa egy asszonyt fogadott, hogy elrejtse, vagyis megölje, kútba dobja a gyermeket. Az esemény azonban csak addig maradt titokban, amíg Máris Borbála ki nem ment vizet meríteni a kútra, és a kút vizében azután felfedezte a halott csecsemőt. Ijedtségében, megrökönyödésében oda-„*rikójtja*” a falu népét. Nyomozásképpen a polgármesteri hivatalhoz hívták be a lányokat. Hamarosan ráakadtak a leányanyára, aki *kendezővel* kötötte el a mellét, hogy az ingére ne folyjon ki az anyatej. Büntetésül fogya tartották egy darabig, de nemsokára – a család társadalmi tekintélye miatt – szabadon engedték.

A csecsemő holttestét a bukaresti múzeumba szállították, „*hogy lássa az egész világ.*” A történet azonban itt nem ért véget, a közösségre nézve következményei voltak. Esténként ugyanis – éveken keresztül – a kút környékén vartyogást lehetett hallani, amelyet a megölt gyermek hangjának tartanak.

Reflexiómban kérdésként merül fel bennem, hogy a néhány évtizeddel ezelőtt lezajlott eseménynek az emlékezetben máig megmaradt mozaikjai miként rendeződnek a jelenben megszerkesztett történetté. Az emlék felidéződésének a folyamatát szeretném tehát végigkövetni, azt a folyamatot, ahogyan fokozatosan, kérdésről kérdésre kerülnek felszínre, kimondásra a történet különböző momentumai. Ugyanakkor a helyi társadalom viszonyulására szintén figyelek, arra a magatartásmódra, amely a közösség normaszegőjéi ellenében fogalmazódik meg.

A történet érdekessége, hogy két ember emlékezései nyomán szerveződik viszonylagos egészé, s az egyes emlékek folytonosan korrigálódnak, kiegészítődnek, értelmeződnek a két visszaemlékezés egyidejűségében és eredményeképpen. Az emlékekbe való belefeledkezés következményeként olyan erős lendületű a felidezés, hogy a két szöveg időnként teljesen egymásba fonódik, egyikük felém, másikuk Bori felé hajolva artikulálja az eseményeket. Ilyenkor

rendszerint hangzavar keletkezik, s ebben a helyzetben csak a nagyobb nyomatékkal mondott részletek válnak lejegyezhetővé.

A rekonstrukció, a felelevenített hiedelemtörténet szerkezetének összeállítására lebonthatás, szétszedés, dekonstrukció útján valósítható meg (vö. Bíró 1997: 100). Az esemény ismeretének közös kódja és talán az emlék „régisége” vagy a többszöri felidezés következményeként néhol már-már egyszerű, részleges közlésekké sűrűsödik a történetmondás. Az újra és újra feltett kérdések által kezd kibontakozni, teljesebbé, a kívülálló számára érthetőbbé válni a már többször lezártnak vélt közlés. Így szerezhettünk kellő mélységben a megtörtént esemény minél több eleméről tudomást.²

Kérdésfelvetéseinket ugyanakkor a megfelelő konvenciók ismeretének a hiánya, az eltérő kódok megléte is szükségessé tették, hogy kibontakozzon számunkra az üzenet referenciális értékén túli expresszív és direkt jelentősége (vö. Hymes 1975: 125). Nyilvánvaló, hogy a lejegyzett szöveg korántsem jelenti a megtörtént esemény teljes visszaadását, megörökítését, csupán törekvés a hiedelem szerkezetének a megismerésére, fölvázolására. Más résztvevők jelenléte feltehetőleg jelentősen módosította volna (és módosítaná) a megölt esemény történeté formált szerkezetét, minden közbeszólás a maga módján gazdagítaná, kerekítené a történetet, más-más részletet világítana meg, hangsúlyozna.

A hiedelemszöveg természetesen messze túlmutat a pusztán információközlésen. Tulajdonképpen olyan társadalmi eseményként értelmezhető, melyben a társadalom ér-

tékítélete kap hangot, fogalmazódik meg az ottélók számára. Az adott korban érvényben lévő erkölcsi értékek ugyanis rejtetten, szinte kimondatlanul beleszövődnek, begyűrűznek a megtörtént esemény történeté formálásának aktusába. Világossá válik, hogy a fennálló normarendszer áthágása milyen jellegű értékítéletek megfogalmazására kényszeríti a közösséget. A házasságon kívüli testi kapcsolat a hagyományos értékrend szerint erkölcstelen, tiltott, a belőle született gyermek ily módon szégyen. Ennek következtében az elkövetett bűn sem maradhat büntetlenül („*Úgy akarták elcsálni, hogy ne tudja senki, hej de az Isten kitakarta*”). „A faluközösség a szokás és hagyomány hatóereje által kitermelt olyan erkölcsi szabályokat, amelyek mindennapi életében döntő módon érvényre jutottak. Az erkölcsi normatívák az egyén életében cselekvést, magatartást irányító szabályokként jelentkeztek, amelyeknek megfelelően kellett végezni a tevékenységüket. [...] Az erkölcsi normatívák elsajátítása még nem jelentette azt, illetve nem nyújtott biztosítékot arra, hogy a faluközösségben minden egyes helyzetben ennek megfelelően, ennek figyelembevételével, betartásával cselekszenek, s kötelező érvényűnek tartják majd ezeket a megtanult szabályokat az adott szituációban. Ezért a faluközösség erkölcsi életében az erkölcsi normák elsajátítása mellett legalább hasonló jelentőségű volt a szabályok betartásának ellenőrzése, a szabályok elleni vétség esetén pedig a mulasztás számonkérése.” (Veres 1984:36.)

A bűn kiváltotta büntetés a társadalom különböző dimenziókban eltérően érezteti a hatását: elsősorban szégyen az anyának és az anya családjának. Az apa a külső tekintélyét érzi megcsorbítva azáltal, hogy a lánya megszegte a közösségi normarendszert, tisztában van azzal, hogy a megvetés az egész családnak szól. („*A lánynak az édesapja elvette a gyermeket, bévitte a pincébe, s behajította az üst alá. S a lány aztán kereste, bögött: hol a bubája, hol a bubája. Nem mondta meg az apja, nem mondta meg. Odaadta egy más asszonynak. Hozott neki bort, pálinkát. Vesd bé a kútba, ne mondják, hogy az én lányomé! De mikor megkapták, hogy itt elkötvé, hogy ne fojjon a téj ki az ingire, akkor megkapták, hogy ímé az övé vót. Az apja vette el mellőle. Ó felnevelte volna. Az apja elvette, hogy ne lássa senki, hogy maradjon meg lánynak mindig.*”). A gyermek sorsa ezek után a halál, majd ezt követően a vartyogás (feltehetőleg a szenvedés velejárójaként). Végül a közösség sem marad érintetlen, büntetlen: a kútba dobott gyermek a vartyogással nemcsak a „merénylet” elkövetőjét bünteti, hanem ily módon az élőket is folyamatosan ijesztgeti.

A moldvai magyarok erkölcsi élete erősen vallási koncepciójú. Így a legalapvetőbb erkölcsi értékeknek, a Tízparancsolat két tételének (ne ölj, ne paráználkodj) megszegése a közösség erkölcsi rendjének a legsúlyosabb megsértését jelenti. Az egyezményes normarendszer szempontjából tehát mindkét normaszegés – az illegális szerelmi kapcsolatból született gyermek és annak az apa általi megöletése – büntetendő cselekvésnek számít. És ezen a ponton éleződik ki igazán az erkölcsiség nemek szerinti tagolódása (Kotics 1997:40): „...a nőktől a keresztény morállal való nagyobb azonosulást vár el a közvélemény.”

Mindkét esetben a leányanyára és nem a partnerre, illetőleg a családjára, szorosabban véve az apára irányul a lokális társadalom megszegényítése. A társadalmi kontroll tekintélyét, érvényét jelzi, hogy a közösség jogosultnak érzi magát az egyén privát szférájának a megítélésében, amennyiben az ellentétes a konvencionizált értékekkel. Ugyanakkor ez a normaszegés már nem kizárólag a közvélemény ellenőrzése alatt áll, hanem

az állami igazságszolgáltatás is beavatkozik a tevékenység megítélésébe. („Ott marasztották. De kivették majd, nagy emberk vótak”.)

Azonosulok Kotics József azon véleményével, miszerint a rítus célja nem a kirekesztés, hanem az integráció. A vezeklés nyilvánossága révén újra a közösség teljes jogú tagjaivá válnak azok, akik megsértették a közösség által elfogadott értékrendet (Kotics 1997:43). A leányanyát ily módon nem kergetik el a faluból, ellenkezőleg: a megszegyenítés pozitív, életképes eredményt céloz meg, az egységes rendet kívánja helyreállítani és megszilárdítani, s ugyanakkor közvetett módon az egész társadalmat a helyes magatartás fenntartására sarkallja.

Az erkölcsi ellenőrzés azonban eltérő módon fókuszálódik a különböző társadalmi rétegek képviselőire: „[...] különbséget tett a gazda, a zsellérek és az iparosok családjai szexuális erkölcsének vizsgálatában. A közösségi szabályok elsősorban a földműves gazdák családjaira voltak érvényesek, az ő esetükben volt szigorúbb a közösségi számonkérés, ellenőrzés. Ha a zsellérek vagy iparosok lányaival esett meg a baj, akkor a kiptetykáláson túl legfeljebb fejszóválással konstatálták az erkölcsi szabályok betartásának elmulasztását. [...] A gazdák, ha a falusi társadalom vezetését akarták ellátni, kötelesek voltak figyelembe venni az erkölcsi normákat.” (Veres 1974:43.) A mi szövegünk egyetlen mondat erejéig utal csak az érintett család társadalmi státusára: „nagy emberek vótak”.

A közösség értékítélete a megtörtént eseménnyel szemben a legkiélezettebben a gyermek holttestének a bukaresti múzeumba való elszállításának gesztusában fogalmazódik meg: „Aztán kivették, elvitték Bukarestbe la muzeu [a múzeumba], hogy lássa az egész világ. Aztán oda fel vót írva, hogy bé vót vetve a kútba. Hogy egy lány megcsánta, s nem nevelte fel.” Egy pillanatilag kétely vetődött fel bennem a kijelentés valóság tartalmát illetően, ám hamarosan rádöbbedtem, hogy a történet hiteles megközelítése szempontjából semmi jelentősége nincs az „igazság” nyomozásának. Sokkal izgalmasabb, és talán messzibbre vezethet arról a kérdésről gondolkodni, hogy vajon mindazt, amit Mária Borbála és Bulai János mond, miért és milyen célból mondja. Vajon nem ebbe a közlésbe sűrűsödik-e a történetekkel szembeni állásfoglalás, az egyéni, közösségi vélemény nyilvánítás, az esemény értelmezése, értékelése? Egyfajta bizonyágtétel, dokumentum országvilág számára, hogy az évszázadok során fölépített és működőképes normarendszer áthágása marginális pozícióba, megvetésre, kiközösítésre kárhoztatja a „bűnöst”?

Ebben a magatartásformában egyértelműen az egységes, azonos kódot működtető társadalommodell verbalizálódik. A jelen horizontjából meg- (újra-) szerkesztett történetben azonban az előbbinek ellentmondó, éppen aktuális társadalomszemlélet is hangot kap, nyilván a múlt értékrendje iránti nosztalgia szándékoltságával: „akkor nem úgy vót, mint most, akkor nem csántak abortot [gyermekgyilkosságot], ha elindult, fel kellett legyen növe...”, „Nagy szemérem vót, kinek bubája született.”

Amit még a történetről megtudhatunk

Amint már a bevezőben említettem, a történet további részleteinek felelevenítésére tett kísérletem végeredményben csak részben felelt meg előzetes elvárásaimnak. A terepen való újabb részvételeimkor csak emléktöredékek, múltba révedő, keresgélő tekintetek, bizonytalan fejbólintások vagy az emlékek hiánya körvonalazódtak. Úgy tűnik, az egyes

visszaemlékezések már nem képesek leképezni a valóságot, a megtörtént esemény már nem rekonstruálható, az emlékezetből kierőszakolt töredékek már nem szerveződnek kerek, megformált, az eseményt teljességében tükröző történetté.

Az általam felépített elvárásrendszert háttérben hagyva lássuk, mit mutat meg a történet másodszeri megközelítésekor önmagából!

A faluban egyetlen nyolcvanéves, már halálos ágyán fekvő asszonyt találtam, Filip Istvánnét, aki a gyermekgyilkosságot követően még szemtanúja volt a somoskai lányok községházára vivésének: „*Jut eszembe, hogy vitték a lányokat egy csokorba a primeriára [községházára], hogy leljék meg, kié volt a leány. Én klézsei voltam, néztük, hogy viszik a leányokat. Mondták, hogy Farkas Péter leányának bubája lett, megkapták, kendezővel el volt kötve.*” Filip Istvánné homályos visszaemlékezésiből („*Nem jut eszembe, nem tartom észbe, mert rég, rég volt az ideje*”) is kicseng a közösségnek a normakövetővel szemben működtetett kontrollja: „*Felelnek, melyik olyan bajt csinál, nem marad büntetlenül*”, illetve ennek az életformának a jelennel való egybevetése: „*Most nem tudom, hogy hogy van*”.

Somoskán tehát már nem él az a nemzedék, amely a kútba dobott gyermek történetéről személyes emlékei alapján beszélhetne. Azok, akik még képesek voltak néhány emlékfoszlányt felidézni, csupán mások elbeszélései által szereztek tudomást az eseményről, mint például Petrás Katalin: „*Én csak halltam, nem voltam itt, én es csak jövevény vagyok a faluban. Mesélte édesanyám, s az öregek, hogy hogy volt.*”

Közlése a gyermek holttestéről újabb részleteket tartalmaz: „*Az a gyermek meglelt, de virággyermek volt. S bédobták a kútba, s aztán kivették a kútból, s Prutyán Andrásné ingecskét varrt nekie, szépen felkészítették, kereszteletlen volt, s eltemették. Köttek egy veres cémát a nyakára azért, hogy kereszteletlen volt, szépségnek, csinoságnak, hogy egy angyal.*” Ez ugyanakkor nem tesz említést, illetőleg ellentmond a holttest bukaresti múzeumba való elszállításának. Amikor erre rákérdeztem, Petrás Katalin ismételt az információ közvettségét hangsúlyozta, ilyenképpen hárítva el a felelősséget az elbeszélés hitelességéről. „*Én ekkorát értettem, hogy egy öreg fehérnép ingecskét varrt nekie, s eltemették, de lehetett az es való, mert há mondom, én es jövevény vagyok erre.*”

A megölt gyermek Petrás Katalin közlésében is a kút környékén este, éjfél tájban vartyog: „*A leányaim mondják vala, hogy mikor járkaesáltak guzsajasba, s vasárnap késő esténként jöttek, a gyermekvartyogást örökké hallották. Véletlen volt meghalva. Éjfélkor, olyan tizenegykor hallatszott a gyermekvartyogás örökké, ahogy bésirültek az utcába [utcába] örökké hallották. Aztán én ennyit tudok róla, csak örökké csodálkoztam rajta, hogy hogylehetett megtörténve. Egyebet nem bírok tudni. Most már nem hallik. Kérdeztük másosától [édesanyjától], s aztán másosa nevezte, hogy mi történt volt, mi volt.*”

Bulai János nem tud racionális magyarázatot adni a vartyogásra: „*Nem érte fel az eszünk, hogy mi történik a kútban*”, de fültanúként elfogadja, magyarázatokat rendel a történetben szereplő eseményhez: „*Angyal volt. Én biztos vagyok benne, hogy hallottam, úgy sírt a gyerek, mint egy macska.*”

A kút szomszédságában lakó Máris Péterné egyáltalán nem emlékezik a konkrét eseményre: „*Nekem nem jut eszembe, 65 esztendő vagyok, mondták, hogy bévették, de nem jut eszembe. Én nem itt ültem, a falu másik szélibe, csak eladódtam ide, nem lehetett, kellett dolgozni. Hallottam, bévették, kivették az asztalra, én nem láttam, hogy mondtam, hogy tudom, mikor nem láttam.*”

A történet alapjául szolgáló esemény minél részletesebb megismerésére irányuló törekvésem tehát csak részben bizonyult sikeres kezdeményezésnek. A somoskai közösségi életben már nem forgalmazott, a köztudatból kihaló hiedelemtörténetre kérdeztem rá, emlékeztettem azokat, akiknek még van, volt az eseményhez valamiféle múltbeli kötődésük. A megnyilatkozások nem mások így, mint csupán foltszerű lenyomatai a múltnak, botorkálások az emlékezetnek még itt-ott pislákoló töredékei között.

A hiedelemalakról

A nem a közösség normái szerint elhunyt, a néphit szokásos „természetfeletti” időpontjában – éjjel, éjfélkor, sötétedés után – síró, láthatatlan lényként megjelenő, sírjában nyughatatlan hiedelemalaknak a magyar szakirodalomban számos párhuzama él. A somoskai vartyogóval rokonságot mutatnak a gyimesi, varsányi, szarkadkeresztúri hiedelemközlések is. Ezek között a hiedelemközlések és a somoskai vartyogó hiedelemtörténete között több vonatkozásban hasonlóságok, ugyanakkor egyes részleteiben viszont eltérések mutatkoznak meg. A hiedelemalak regionális tulajdonságainak megismerése érdekében kíséreltem meg ezeket az adalékokat egymás mellett olvasni.

Szarkadkeresztúron „Azt mongyák, hogy amék gyermeket az anyja elcsinál, annak a gyermeknek a szelleme a másvilágon mindig átkozza az anyját.” (Bodnár 1982:34.) „Ha az újszülött meghal és nincs megkeresztelve, a lelke nem tud repülni az angyalokkal.” (Bodnár 1982:35.), „Én nem tudom, de jártam már úgy, hogy megyek este az úton, oszt hallom, hogy valaki jön utánam. Hátranézek, hát nincs senki. Tovább megyek, megint csak hallom. Ki tudja valami szellem vagy mi lehetett, de úgy félek olyankor.” (Bodnár 1982:40.)

Somoskán ezzel szemben a megkeresztetlen, kútba dobott gyermek vartyogással átkozza az anyját, a másvilágra utazás helyett az élőket nyugtalanítja. A vartyogás funkcióváltáson ment keresztül. Már nem tölti be eredeti szerepkörét, az ijedségekeltést. Nem félnek tőle, nem védekeznek ellene, nem mondanak imát az elhárítása érdekében.

Gyimesben „Az eredeti bűn rajtik van, s azok ott állandóan kínlódnak A lélek pedig nem tud kiszabadulni. Nem temetik a temetőbe őket. Temetik itthon. Vagy pedig, ha meghalnak keresztleetlen a kórházba, akkor viszik, s teszik ott a romok közé, őket nem viszik a sírba. Felszentelt temetőbe nem temetik a keresztleetlen gyermeket.” (Bosnyák 1982:151.) „Amíg a 6 hét el nem telik, addig a lélek ezen a világon jár.” (Bosnyák 1982:151.)

Somoskán ugyanakkor a kútból kivett gyermeket – egyes közlések szerint – nem eltemetik, hanem egy múzeumba szállítják, mintegy didaktikai cézzalattal közszemllére teszük. Továbbá a természetellenes halál következményeként a vartyogó nemcsupán hat hétig, hanem több évig zaklatja az élőket.

Varsányban „Ez valóság, ezen én mentem keresztül. Gyüttem hazafelé éjjel, itt a temető sánca, sötéses is volt. A temetőbe volt egy gyalogút keresztül, azon szoktam járni. – Hallottam hogy a temetősánca valami gyereksírás van. Odamegyek, megnézem. Ahogy mentem a sánca, figyelem, hát itt sír. Nézem gyufával, hát ott volt egy kis sírocska, de már be volt növe gazzal, tudja Isten hány esztendő is lehetett már. – Én oszt megkereszteltem, így mondják. De azóta nem is hallottam semmit. – Megkereszteltek az Istennek ebbe a nevébe. Ha lány vagy, legyél Éva, ha fiú, akkor legyél Ádám. – De biz-

tos, hogy gyereksírás volt. Régi öregektől hallottam, azok a gyerekek, akik előbb születtek és nem keresztelték meg, minden hetedik évben felsírtak.” (Hoppál 1982:238.) „Valamikor az én időmben azt hallottam, de mondom, azt csak hallottam, azt még az én előtti öregek mondták, hogy sír. Akkor megkeresztelik: legyél ez vagy az, valami nevet mondtak.” (Hoppál 1982:238.)

A vartyogó Somoskán sem megtapintható, nem szemlélhető, inkább különféle asszociációk rendelődnek hozzá („*Eleget hallgattuk. De nem látta senki.*” „*Mikor mentünk ott fel, sírt itt lent, mikor jöttünk itt le, sírt ott fent.*” „*Egyszer itt bóg, másszor ott bóg.*” „*Olyan mint amikor fúj a szél*”), de maga a vartyogás, a sírás a történetmondók által megtapasztalt valóságnak tekinthető.

A vartyogóval számos hasonlóságot mutat a P. Daczó Árpád által vizsgált gyimesi rekegő: „A rekegő a kosteleki néphit szerint kirekesztett, bolyongó lélek. Olyan ember lelke, aki nem részesült utolsó szentségekben és temetésben: akinek a környezete nem tudta megadni, vagy megtagadta tőle az emberi méltósághoz illő végtisztességet. Ezért lelke megnyugvást keresve bolyong, és addig nem is tud megállapodni, amíg ki nem tör és meg nem szabadul kirekesztett helyzetéből. Szabadulásának az az egyetlen módja, hogy egy másik lélek felváltsa. Ezért kell bolyongania és rekegnie mindaddig, amíg egy másik embert úgy megijeszt, hogy az szörnyethal. Ilyenkor a szörnyethalt ember lelke válik rekegővé, miáltal ő felszabadul és megnyugszik” (Daczó 1981:198.)

A rekegéshez, azaz vartyogáshoz azonban Máris Borbála és Bulai János másfajta magyarázatokat rendel: „...estéknént amikor kellett szoptassa az anyja” (B. J.), „...gondolom, éltiben kellett vartyogjon, mikor megölték” (M. B.), „...bőgjön, mert most az ideje” (M. B.).

Az egyes hiedelemközlések a motívumok variálódásán túl az értelemkeresés, a miértekre kigondolt válaszadás szándékoltságával ugyanazt a narratívát működtetik. A hétköznapi történéseinek a rendezőelvét kutatják, megérteni és megértetni kívánják a világ rejtett, titokzatos dimenzióit. Kultúrán innen és kultúrán túl.

Összegzésképpen

A somoskai eseményt felelevenítő, nemüket, korukat tekintetbe véve reprezentatív alanyok (idős nő, fiatal férfi), az ezzel járó másfajta lelki beállítottság (a nők érzelmessége, a férfiak racionalitása) s az ezekből az eltérésekből fakadó másfajta gondolkodásmód egymásnak nem gyökeresen ellentmondó, hanem tökéletesen egybecsengő történetet eredményezett. Az elbeszélést kezdeményező Bulai János ugyanolyan élénkséggel, hitellességgel beszél, emlékezik, mint a már 87 éves Máris Borbála (B. J. „*Mondják, hogy nem volt ezelőtt nem tudom mi, s nem tudom mi. Áááá. Menjenek el...*”, M. B. „*Meg volt örökké...*”).

Mindkettejük életében egyidejűleg van jelen a keresztény ember hitvilága, a kinyilatkoztatás hite és az ezen kívüleső hitvilág. Az utóbbira épül, rétegződik az előbbi.³ A takargatott gyermek lelepleződése „*Isten akarhatja*”, ugyanakkor a kútba dobott gyermek szinte a pogánykori hiedelemalakokra jellemző vonásokkal ruházódik fel.

A hiedelemtörténet értelmezésének kísérlete során egyértelművé vált tehát számomra, hogy egy-egy hiedelemszöveg valójában sokkal több, mint amit első halláskor megmu-

tat magából, hogy a benne rejlő jelentésrétegek meglehetősen variatív és mély tudattartalmakat érintenek, működtetnek. A felidézés, az artikulálás gesztusa a társadalomban betöltött szerepét, funkcióját igazolja. Az a tény, hogy a néhány évtizedes történetet máig megőrizte a kollektív emlékezet, és azt forgalmazza a környezetében, hangsúlyosan társadalmi vonatkozású funkciót feltételez. Az eseménytörténetről való beszéd a valóságot értelmezi. A lokális közösséget figyelmezteti, emlékezteti a társadalom által megkonstruált normarendszer tekintélyére, az idegeneknek pedig – az elmesélés által – egy eszményi, tökéletesnek vélt társadalommodellt mutat fel.

JEGYZETEK

1. Jan Assmann terminológiája. A kommunikatív emlékezetet a kulturális emlékezet egyik formájaként határozza meg. Ez a közelmúltra vonatkozó emlékeket öleli fel, amelyekről az ember a kortársaival osztozkodik (Assmann 1999:51).
2. Lásd Bíró módszertani javaslatát: „A beszélőnek hasznosítható utalásokat, ösztönző gesztusokat, jóváhagyásokat kell kapnia a kutató részéről. Egyedül nem végezné el a mai emlék tömör mondatainak a »visszabontását«. A közös dekontstrukció csak akkor sikeres, ha a beszélő/emlékező úgy érzi, hogy »titkos nyelvet« alakított ki a kutatóval/kérdezővel, ha biztos abban, hogy a múltba visszafele haladva mind a ketten ugyanazt »látják«.”
3. Lásd Daczó (1991:22) észrevételét: „Az isteni kinyilatkoztatás hite, az számukra vasárnapi, ünnepnap hit. Hitéletük koronája. A mindennapi életüket azonban már szinte a legkisebb ténykedésükig a hagyományos hitviláguk járja át.”

IRODALOM

ASSMANN, JAN

1999 A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest: Atlantisz.

BÍRÓ A. ZOLTÁN

1997 Terep és módszer. Tréfás nyelvi kapcsolatok vizsgálata a székelyföldi régióban. In Hétköznapi humorvilág. Bíró A. Zoltán, szerk. Csíkszereda: Pro-Print könyvkiadó.

BODNÁR FERENC

1982 Sarkadkeresztúr néphite. In Folklor Archívum 14. Hoppál Mihály, szerk. 7–67. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

BOSNYÁK SÁNDOR

1982 A gyimesvölgyi magyarok hitvilága. In Folklor Archívum 14. Hoppál Mihály, szerk. 68–157. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

P. DACZÓ ÁRPÁD

1981 A gyimesi rekegő. Népismereti Dolgozatok. Bukarest: Kriterion.

1991 Népünk hitvilága, vallásos élete. *In* Népi vallásosság a Kárpát-medencében. I. Lackovits Emőke, szerk. 15–30. Veszprém: VEAB – Caritas Transsylvania.

HOPPÁL MIHÁLY

1982 Varsányi hiedelmek. *In* Folklor Archívum 14. Hoppál Mihály, szerk. 222–247. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

HYMES, DELL

1975 A beszélés néprajza. *In* Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások. Pap Mihály – Szépe György, szerk. 91–146. Budapest: Gondolat.

IMREH ISTVÁN – SZESZKA ERDŐS PÉTER

1978 A szabófalvi jogszokásokról. Bukarest: Kriterion. /Népismereti Dolgozatok./

KESZEG VILMOS

1993 A tartalom szerveződése a beszédshokásokban. *Korunk* 8:23–30.

KOTICS JÓZSEF

1997 Erkölcsi értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban. Kolozsvár. /KJNT Évkönyve, 5./

PÓCS ÉVA

1990 Néphit. *In* Magyar Néprajz 7. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Dömötör Tekla, szerk. 527–692. Budapest: Akadémiai kiadó.

VERES LÁSZLÓ

1984 Erkölcsi normatívák és tevékenységi típusok. Debrecen.

ANIKÓ K. ISTVÁN

Memory of a belief story in Somoska (Moldavia) at the turn of the century

During an ethnographic fieldwork in Somoska the author suddenly encountered a belief story that recounted an event of a new-born baby and his mother which occurred in the village some fifty years ago. Three years later she tried to reconstruct the story with mixed success. At the same time the reconstruction work enlightened some methodological questions which are discussed in the essay. How will the mosaics of the event preserved differently in the memory of some persons in the village be put together in order to create a coherent story? How can the process of mutual remembering be described? The paper is further dealing with the question of the story's relevance in the villagers' contemporary life. What kind of norms will be highlighted in it and how is it affected by the villagers' actual stance toward the very event in the story. At the end, the author compares the story's main belief figure with some parallels.